

НООЦЕНТРИЗМ ЯК МЕТОДОЛОГІЯ НОВОЇ ПСИХОЛІНГВІСТИКИ

Олександр Холод

(Кривий Ріг)

У статті обґрунтовується доречність започаткування теорії неоцентризму на основі учення про ноосферу та етногенезис.

Ключові слова: *нооцентризм, ноосфера, етногенезис, жива речовина, біосфера, дискурсивний, мікроорганізм.*

В статье обосновывается уместность обоснования теории неоцентризма на основе учения о ноосфере и этногенезисе.

Ключевые слова: *нооцентризм, ноосфера, этногенезис, живое вещество, биосфера, дискурсивный, микроорганизм.*

In the article is substantiated the appropriate initiation of the neo centric theory on the base of learning about neo sphere and ethno genesis.

Key words: *neocentrism, neosphere, ethnogenesis, vivid substance, biosphere, discourse, micro organism.*

Постановка проблеми. В електронній версії статті В.І. Вернадського "Наукова думка як планетне явище" знаходимо думку дослідника про те, що замість терміна "життя" слід увести в науковий обіг інший, а саме – "жива речовина" (російською мовою оригіналу: "живое вещество"). Автор повідомляє: ""Жива речовина" є сукупність живих організмів. Саме це – наукове, емпіричне узагальнення всіх відомих багаточисельних емпіричних несуперечливих фактів, які легко й точно спостерігаються" [14]. Оскільки в

концепції нооцентризма, яку ми розробляємо, мовленнєва поведінка зумовлена поняттям "життя людини", і, у свою чергу, життя *людини, що говорить*, пов'язане з дискурсивними складовими, наприклад, мікроорганізмами, тваринами, комахами, нарешті, з життям іншої людини, остільки ми можемо, слідом за В.І.Вернадським, вживати поняття "жива речовина".

Мета статті: довести, що теорії ноосфери В.І. Вернадського та етногенезу Л.М.Гумільова можуть вважатися поштовхом до утворення теорії нооцентризма.

Виклад основного матеріалу. *1. Теорія ноосфери В.І.Вернадського та етногенезу Л.М.Гумільова як поштовх до утворення теорії нооцентризма*

Об'єктом дослідження ми вважаємо теорії ноосфери В.І. Вернадського [1-2; 4; 5-17; 18; 19; 29; 37-38] та етногенезу Л.М. Гумільова [19; 20-23; 32].

Предметом дослідження ми визначили теорії ноосфери В.І.Вернадського та етногенезу Л.М.Гумільова як поштовх до утворення теорії нооцентризма.

Гіпотеза дослідження: передбачається, що теорії ноосфери В.І.Вернадського та етногенезу Л.М.Гумільова можуть виступати як поштовх до утворення теорії нооцентризма.

Для досягнення мети ми обрали вірогідні **методи** та визначили задачі дослідження. Серед методів, які задовольняють наш дослідницький запит, були визначені такі: гіпотетико-дедуктивний, теоретичний, метод ідеалізації, метод рефлексії, метод відволікання.

Доведемо доцільність такого вживання терміну "жива речовина" замість терміну "життя". По-перше, як ми вже згадали, людина, що породжує і сприймає мовлення, є частиною системних процесів мовленнєвої діяльності. По-друге, мовленнєва діяльність притаманна не одній людині у світі, а всім здоровим людям. По-третє, здійснення процесів мовленнєвої діяльності відбувається у більшій за масштабами площині, а саме, в дискурсивній системі. Пояснимо значення терміну "дискурсивна система": це така система,

яка функціями своїх багаточисельних елементів утворює природний континуум, здатний утворити та підтримати складні процеси мовленнєвої діяльності. До багаточисельних елементів природного континууму ми відносимо усі живі організми й неживі речовини. Живими організмами ми вважаємо усі ті, що здатні здійснювати рух заради насичення організму й продовження життя. Неживими речовинами слід вважати такі, що не здійснюють рух заради продовження свого життя (хоча визначення неживих речовин можна було б оспорити). Ураховуючи положення теорії В.І.Вернадського про те, що "... людина практично забуває, що вона сама і все людство, від якого вона не може бути відокремлена, щільно пов'язана з біосферою...". Люди, на думку вченого, "геологічно закономірно пов'язані з частиною планети, на якій вони живуть, з її матеріально-енергетичною структурою" [14]. Геологічні структури, які, на перший погляд, не підпадають під визначення живих організмів, за пропозицією В.І.Вернадського, також є частиною живої природи, тому що геологічні структури змінюються, своїми змінами нагадуючи живі організми і такими змінами впливають на концентрацію чи розпорошення енергії людства. Саме така енергія від тектонічних змін земної поверхні, за теорією Л.М. Гумільова [21-23] підштовхує етноси до пересування земною поверхнею, спричиняє хвилювання мас і провокує збройні конфлікти. Отже, ми не можемо не враховувати положень В.І. Вернадського і Л.М.Гумільова про участь у житті людини та в її психічній діяльності (до якої і відноситься мовленнєва діяльність, за положеннями теорії О.М.Леонтьєва [26; 27]) і так званої "неживої" природи.

Таким чином, виходячи з визначень живих організмів та неживих речовин, ми схильні наслідувати ідеї згаданих вчених щодо узагальнення понять "жива" і "нежива" природа в терміні "жива речовина".

Для теорії нооцентризма важливими є поняття "біосфера". Академік В.І.Вернадський підкреслює, що у ХХ столітті поняття "біосфера" набуло іншого тлумачення, ніж за часів Ж. Ламарка та Е. Зюса, а саме: біосфера – це

"планетне явище космічного характеру" [14]. Такі зауваження та тлумачення В.І.Вернадського про космічний характер біосфери повністю відповідають нашому дослідницькому запиту. Ми пропонуємо вважати за необхідне будувати теорію нооцентризма на підвалинах розуміння мовленнєвої діяльності як складової частини психічної діяльності, що базується на біосфері як космічному явищі.

Продуктивним елементом концепції ноосфери В.І.Вернадського ми вважаємо його думку щодо обсягів живої речовини на Землі. Автор повідомляє: "Жива речовина за вагою складає мізерну частину планети. Мабуть, це спостерігається протягом усього геологічного часу, тобто є геологічно довічним" [14]. Для нашої теорії нооцентризма думка В.І.Вернадського є визначною з таких причин:

1) невелика за вагою, але визначальна за своїм впливом на оточуюче середовище, кількість живої речовини на планеті складає підґрунтя для формування здатності людини говорити;

2) здатність до говоріння (мовленнєва здатність) людини історично виступає провідним важелем у повороті розвитку мавпи до людиноподібної тварини;

3) людиноподібних тварин свого часу в історичному розвитку планети було небагато, значить і мовленнєвоздатних тварин теж було небагато;

4) саме під впливом тварин, що мали мовленнєву здатність, з часом різко змінилося оточуюче їх середовище і набуло сучасного стану (технократичні споруди; високий рівень розумової діяльності; розгалужена інформаційна система та інформаційне середовище, що здатне до стимуляції нових катаклізмів у ланцюгу "подія 1 – подання інформації про подію 1 – подання інформації про подію 1 як інформаційна подія – соціальний катаклізм, спричинений інформаційною подією");

5) звідси - висновок: невелика кількість здатних до мовлення тварин, що історично набули образу людини, спричинили потужністю свого інтелекту, розумового шару планети, соціальні зміни.

За твердженням В.І.Вернадського, нежива природа і жива природа щільно пов'язані. Більше за те: вони є одним цілим. З цього випливає ще більш парадоксальний висновок: мовленнєва здатність людини є породженням живої речовини. У свою чергу, жива речовина є сумішшю атавістичних форм живої та неживої природи, які напряду пов'язані з космосом, із космічною енергією. Отже, мовленнєва здатність людини опосередковано пов'язана з космічною енергією.

За свідченнями В.І.Вернадського, явище цефалізації, відкрите Д.Дана, фіксує положення, при якому "рівень розвитку мозку (центральної нервової системи) у досягнутій еволюції не йде вже назад, тільки вперед" [Вернадський, 1991]. На цьому принципі ґрунтується теорія діяльності О.М.Леонтєва [36] – батька не менш відомого психолога та лінгвіста О.О.Леонтєва – засновника сучасної психолінгвістики (а раніше – теорії мовленнєвої діяльності). Вважаємо за доцільне при формулюванні основних положень теорії нооцентризма спиратися на принцип цефалізації.

Думки видатного вченого Олексія Петровича Павлова про антропогенну еру, що людство переживало у ХХ столітті, ми беремо на озброєння і підтримуємо положення про те, що "людина на наших очах стає могутньою геологічною силою, яка все більше зростає" [14]. Доведенням відповідності цитованого положення сучасному стану речей у психолінгвістиці – нооцентризмі (та інших науках) ми бачимо у таких аргументах:

- 1) часткою космічного простору є простір планети Земля;
- 2) на планеті Земля найбільш організованою є біосферний простір (біосфера);
- 3) часткою біосфери є жива речовина;
- 4) людина як частка живої речовини нашої планети існує за рахунок неживої матерії – геологічних структур, що колись напитувалися живою матерією; отже, оскільки жива і нежива речовина складають основу Природи, отільки жива людина – це трансформована енергія самої Природи;

5) геологічна енергія – це законсервована квінтесенція тієї енергії, яка колись у минулому була живою; отже людина – продукт суми енергій живої і неживої речовин; якщо неживу речовину сьогодні складають геологічні структури, які були колись часткою живої речовини, то сміливо можна вважати людину та її психічну енергію часткою геологічної енергії;

6) психічна енергія є продуктом психічної діяльності людини; у свою чергу, мовлення є результатом психічної діяльності людини;

7) звідси, враховуючи положення, висловлені у п.п. 1)-6), ми робимо висновок: мовлення є трансформованою геологічною енергією, що формується під впливом космічної енергії; а як так, то всі зміни, що відбуваються у космо-геологічній енергії, відбиваються певним чином на мовленні людини.

Викладені положення, формулювання яких було стимульовано схожими думками В.І.Вернадського, ми повинні врахувати при формулюванні концепції нооцентризма.

Судячи з високої оцінки В.І.Вернадським значущості принципу цефалізації Д.Дана, ми долучаємося до висловленої позиції і додаємо: збільшення мозку людини та спрямованої нею праці визначає глобальною роль мовлення та прямо пов'язаної з ним мисленнєвої діяльності у формуванні та укріпленні біологічної сфери на Землі і, перш за все, в її межах, ноологічної (від грец. Noos – розум, розумовий) сфери. Таким чином, ноосфера стає не тільки продуктом активної психічної діяльності людини, а й набуває потенціалу провідної в межах біосфери. Підозрюємо, що ноосфера стає центральною у всіх видах та формах активності живої речовини на Землі. Звідси: роль розуму стає центральною у наш час, а все, що пов'язано з розумовою діяльністю (у тому числі і мовленнєва діяльність як сегмент психічної діяльності), набуває ознак визначального. Таким чином, ми говоримо про головну ознаку діяльності розуму на планеті – про її доцентровість, або центроутворюваність. Розум утворює центр будь-якої діяльності. До розумової діяльності "тягнуться" всі результати і продукти, що

"виробляються" у межах ноосфери. Саме тому в своїй концепції ми схильні вважати розум центром ноосфери, а з причин доцентровості та центротворюваності як основних атрибутів ноосфери, ми пропонуємо термін "нооцентризм", який більш повно висловлює зміст описаних явищ.

Нашу пропозицію доводять слова В.І.Вернадського: "Усе людство, разом узяті, представляє собою мізерну масу речовини планети. Міць його пов'язана не з матерією, але з її мозком, з її розумом та працею, що спрямовується цим мозком" [14]. Саме міць живої речовини планети перебудовує біосферу. Такий новий стан перебудованої біосфери В.І.Вернадський називав ноосферою. Ми ж, враховуючи тлумачення дослідника, включаємо у свої положення нової теорії нооцентризма саме згадане визначення ноосфери як основи взаємодії між факторами "космос", "жива речовина", "психічна діяльність людини", "мовленнєва діяльність".

Свої думки щодо теорії етногенезу, Л.М.Гумільова базував на теорії ноосфери В.І. Вернадського. Згідно з ідеєю Л.М.Гумільова, ми розглядаємо етнос і ноосферу як атрибути біосфери.

Поняття "ноосфера" можна тлумачити в двох аспектах:

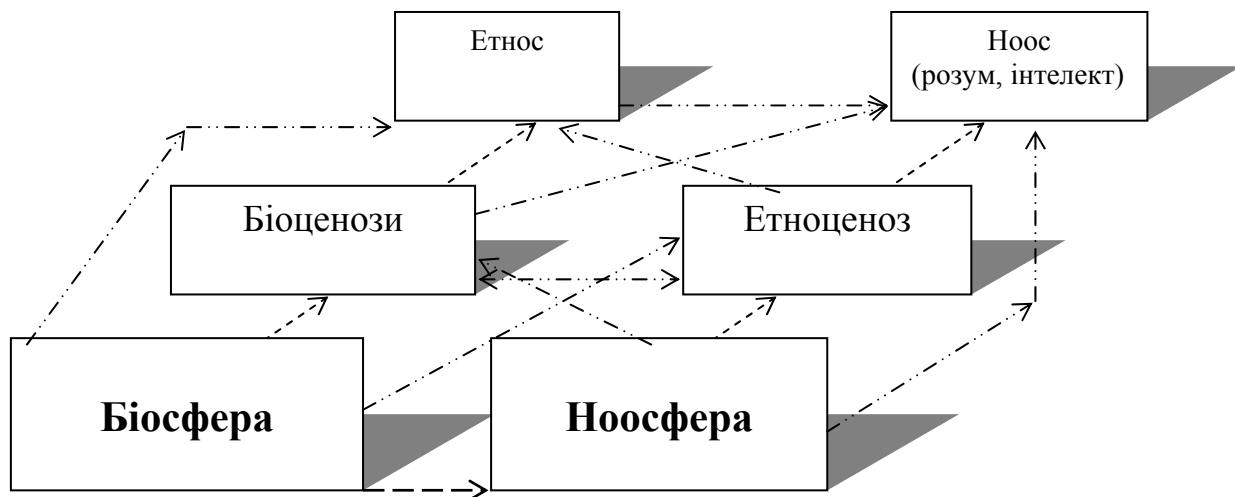
"– ноосфера в стадії становлення, розвиваючись стихійно з моменту появи людини;

– ноосфера розвита, свідомо формувана спільними зусиллями людей в інтересах всестороннього розвитку всього людства і кожного окремого людини" [32]. Таким чином, ми змушені визнати, що біосфера породила ноосферу як діалектичну сходинку, як новий стан свого незворотного розвитку.

Отже, ноосфера як елемент етногенезу повинна бути включена до складу біосфери, але у схемі повинна розташовуватися не нижче положення біосфери, а поруч з нею. У такому випадку наша схема 2 може бути доповненою вдруге (див.: схема 3).

Схема 3.

Атрибути біосфери (додавання 2).

Наведена схема 3 має свої графічні недоліки, оскільки не може виразити нашу думку до кінця. Вважаємо за доцільне пізніше ще раз повернутися до схеми та її складових елементів з метою уточнення зв'язків між ними.

Цікавим слід вважати зауваження Л.М.Гумільова щодо єдиного принципу, який би міг пояснити постійність взаємодії Природи та людини. Автор пише: "Взаємодія людства з природою є постійним, але вкрай веріабельним і в просторі, і в часі. Однак за такою різноманітністю криється єдиний принцип, характерний для всіх спостережених феноменів" [21]. Спираючись на цитоване, ми визнаємо об'єктивну необхідність та доцільність урахування у подальших теоретичних побудовах нооцентризма як методології не названого і не розтлумаченого принципу, про який згадував Л.М.Гумільов. На правах передбачення, у робочому порядку, ми пропонуємо вважати, що єдиний принцип дослідника може бути сформульований таким чином: взаємодія Природи і людини перманентна (постійна) у своєму поступовому діалектичному русі. Ще раз нагадаємо, що формулювання принципу Л.М.Гумільова щодо взаємодії Природи і Людини робоче і не претендує на остаточну закінчену форму.

2. *Апологетика та критика "нооцентрично орієнтованих" ідей.*
Нооцентризм у моєму дослідженні розуміється як методологія аналізу, яка передбачає, що розум людини в різні епохи розвитку Землі має різний

ступінь актуалізації власної рефлексії; при випадковому геологічно та етнічно детермінованому збігові факторів розвитку Землі рефлексія рефлексії людини спонукає її визнавати свої розумові здатності основною, вищою енергетичною інстанцією у межах космічного простору.

Виходячи з такої рефлексії рефлексії, людина Землі критикує тезу "Людина є центром Всесвіту" (антропоцентризм) і паралельно робить нову помилку, вважаючи свій розум центром Всесвіту (нооцентризм). Наведену тезу я критикую з 1995 року, коли під час трьох симпозіумів "Людина: культура, мова, пізнання" (1995, 1997 та 1999 роки) у м. Кривому Розі (Україна) за моєї ініціативи формувалася нова парадигма мислення людини. Основна думка такої розумової парадигми викристалювалася у тезі "Людина є центром події". Смысл тези тлумачу таким чином: коли людина вчиняє подію або потрапляє в зону активності, що фіксується у межах події, вона (людина) вважає, що саме їй природа дала право тлумачити ланцюг дій, з яких зіткане полотно події. Авжеж, бо людина помилково вважає себе царем природи. Тільки людина, думає сама людина, наділена від природи здатністю мислити, говорити. Оскільки процеси мислення (більше за те, – рефлексії) та говоріння є основними ознаками вищої тварини (людини), а такі ознаки притаманні єдиній тварині – людині, остільки людина велично виокремлює себе з числа тварин: називає себе *Homo sapiens* (людиною розумною) і вважає, що окрім неї ніяка тварина не може рефлексувати і значить, – бути вищим, тобто центральним елементом у системі природи. Але ж рефлексія того, що людина опиняється у центрі подій, – це рефлексія рефлексії, бо ідентифікувати подію як подію може тільки той, хто має здатність рефлексувати, а саме – людина. Значить теза "Людина є центром події" може бути висловлена людиною щодо самої людини. Отже у цьому є рефлексія рефлексії.

Теза "Людина є центром події" базується на дарвінізмі.

Я не приймаю дарвінізм у повному його обсязі (у тлумаченнях самого Ч.Дарвіна та тлумаченнях його ідей К.Марксом і Ф.Енгельсом [28]).

Наведена теза не враховує потужний розвиток інших методологічних ідей (наприклад: ідеалізму, томізму). З цього боку не можна вважати твердження про людину як центр події такою, якій можна довіряти в силу її односторонності та тенденційної зашореності. Не потрібно тут доводити рефлексивному читачеві, що ідеї Ч.Дарвіна просто куці, не доведені з наукової точки зору, а іноді, й просто притягнуті за вуха. Чарлз Дарвін – великий містифікатор!

В.І.Вернадський висловлює думку про сумарний вектор дії в біосфері. Пізніше він пише про те, що геологічна активність і роль живої речовини проявляються в її геохімічних функціях, а саме: енергетичній, деструктивній; в тій, що утворює середовище і в транспортній. Вважаю, що це принципова думка В.І.Вернадського, яка й може скласти фрагмент підвалин концепції нооцентризму як методології.

Пояснюю.

1. Сумарний вектор енергії, що утворена переліченими функціями, не враховувався в жодній концепції, що чинили спроби пояснити процеси і функції життєдіяльності людини.

2. Психологи не "бачать" до сьогодні необхідності у тому, щоб звернутися до урахування сумарного типу енергії чотирьох функцій живої речовини на, наприклад, процеси пам'яті чи мовлення, емоційні процеси чи вольові, процеси мислення чи сприйняття.

3. Для лінгвістів та психолінгвістів очевидною й об'єктивною є необхідність досліджувати не поодиночі процеси впливу енергетичної функції біосфери, деструктивної; тієї, що утворює середовище і транспортної функцій на темп мовлення і якість артикуляції звуків у мовленні. Але ж цього не робиться. Стовпи лінгвістики (так званої, "чистої лінгвістики") взагалі не вважають за можливе навіть згадування про психічні процеси в лінгвістичних дослідженнях, бо їх можуть звинуватити у порушенні цехових обмежень. Наприклад, О.О.Потебню (1835 – 1891 рр.) – першого ректора Харківського університету, його ж послідовники та академіки від лінгвістики в силу своєї цехової зашореності та вузькості відсунули від лінгвістики та

зарахували до стану психологістів, чи представників лінгвістичного психологізму [33, с. 405-406]. Така ж доля спіткала прозорливих лінгвістів минулого: В. фон Гумбольдта (1767 – 1835 рр.; також – дипломата, письменника і філософа), якого вважають і досі представником філософської лінгвістики; інші "чисті" лінгвісти взагалі виокремили для дослідника енциклопедичну полицю під назвою "губмольдтіанство" [33, с. 405]. Та ж сама історія відбулася з психологом Х.Штейнталем (1823 – 1899 рр.), якого називають "засновником психологічного напрямку" в лінгвістиці [33, с. 405], не зважаючи на те, що після В.Вундта (1832 – 1920 рр.) та І.Ф.Гербарта (1776 – 1841 рр.), засновників психології, Х.Штейнталь був найпалкішим прихильником і професіоналом саме в психології. То який же він лінгвіст?

4. Нарешті, мені дуже було б цікаво ознайомитися з працею науковця, який би запропонував синтетичний метод аналізу процесів мовлення з позицій теорії ноосфери В.І.Вернадського, й до того ж, ще більше, – з позицій теорії етногенезу Л.М.Гумільова. На превеликий жаль, сьогодні не існує такої праці, такої вкрай необхідної методології. Саме тому, я констатую нагальну й об'єктивну необхідність і затребуваність такої методології.

Ми стверджуємо, що вплив людини на природу і навпаки обов'язково відбивається в мовленнєвій діяльності людини. Вона свідомо враховує фактори природи та будує свою мовленнєву діяльність, виходячи з такого безпосереднього впливу природи на обговорювані процеси. Іншими словами, розум враховує вплив природи і пристосовує її до своїх потреб (телеграф, телетайп, мобільний зв'язок, супутникове телебачення, Інтернет-конференції, чати у веб-просторі). Розум орієнтується на егоїстичні потреби. Розум - у центрі всього. Він рефлексує себе і свою поведінку як основні, центральні елементи системи. Але аналітична рефлексія веде до рефлексії рефлексії (про що я писав раніше) і людина починає розуміти, що вона рефлексує себе і свій розум як центр усього, що називається Природою, Універсумом, Абсолютом, Всесвітом. Вочевидь нахабство й віра до самозабуття у правильність своєї позиції!

Це і є нооцентризм. І як би я не критикував таку - нооцентричну - позицію Людини сьогоднішньої, я змушений визнати впертий факт як фрагмент (а може, й основу) реальності. Саме з цієї вагомої, на мій погляд, причини я й замислився, поставивши на меті зробити опис усіх можливих підходів до пояснення ролі людини у середині природи з її (моїми тощо) поглядами й віруваннями в її центральність, у провідну роль її розуму та мислення в геохімічній та, взагалі, – фізичній організації світу, життя у ньому. До речі, як мені бачиться зараз, виходячи з останніх зауважень, В.І.Вернадський усіма своїми працями чітко й недвозначно довів егоцентричну ідею ноосфери! Він більше довів не те, що така ідея нагальна і не бачити її не можна. Вернадський В.І. зробив паралельно велике відкриття – він довів егоцентричний характер своїх (та послідовників) думок та теоретичних побудовань. *Vivat, professōre! Vituperatio, professōre!* (лат. – "Живи, професоре! Ганьба, професоре!").

З цього випливає, що людина має саме такий ступінь нахабства, який "дозволила" їй зробити природа. Це природа змінила *Homo erectus* на *Homo sapiens*. Це природа "надала" людині можливість взяти в руки знаряддя праці й, тим самим, "вивести" саму себе (людину) до світла появи розуміння навколишнього середовища не як антуражу життя людини, а як засобу життя. Ні про яке самовдосконалення людини через працю не можна говорити, бо не може бути у природі (якщо ти, читач, відносиш себе до табору матеріалістів) самоорганізації. Природа всією багатомільйонною еволюцією перехитрила сама себе. Вона створила людину-пацюка, яка й пожирає сама себе і свою матір – природу. Тому не слід говорити про самоорганізацію у природі. Людина актуалізовано впливає на природу, природа, після такої актуалізації, змушена реагувати й удосконалювати або примітивізувати людину.

Таким чином, питання про першість у перегонах природи і людини вирішується на користь актуалізованого лідерства, зумовленого у певні моменти – фізикою (природою), в інші моменти – тією ж фізикою, але в іншій її формі (людиною).

Апологет ідеї ноосфери Горбачов В.В. стверджує, що людина тепер "несе відповідальність за еволюцію життя". Я питаю: чи так?

Дійсно, людина визнає сьогодні свій негативний вплив на природу, на еволюційні процеси в природі. Далеко ходити не потрібно: із року в рік ми бачимо і відчуваємо на собі вкрай негативні зміни щодо погодних умов влітку і взимку. Якщо літом ще 20 років тому в містах України температура доходила тільки до 25-30 градусів за Цельсієм і така спека вважалася нормою, то сьогодні літні дні, зі своїми 35-38 градусів за Цельсієм, не дають нормально відчувати себе не тільки хворим людям, але й здоровим. Це стосується у першу чергу тих великих міст України, в яких межі житлової зони вже далеко перетнули межі промислових зон (наприклад: Київ, Дніпропетровськ, Кривий Ріг, Донецьк та інші).

Знаючи і відчуваючи на собі шалений тиск природи, якщо завгодно буде казати – помсту природи, людина продовжує вносити кардинальні зміни на екологічний стан біосфери, а й отже - ноосфери. Знову і знову підписуються угоди на будівництво все нових і нових промислових гігантів, що вже на майбутнє "закладають основи" погіршення стану біосфери. Якщо ж страждає біосфера, то цього слід очікувати і від ноосфери. Але, дозвольте запитати у В.В.Горбачова, чи зможе людина сучасна не підписувати угоди про створення нових і нових промислових підприємств? Такі підприємства створюються для вироблення їжі та одягу для людини. Тобто, не утворюючи промислових знищувачів, людина може привести себе до примітивізму: поганої їжі, відсутності одягу та взуття. Порочне коло!

Чи відповідає продукт природи – людина з її високим розумом – за ті наслідки, які цей розум утворює? Природа шляхом еволюції утворила кінцевий свій і найкращий продукт – людину. Людина створила засоби знищення природи. То хто (чи що) тут винний (винне)? Природа винна у негативних змінах еволюції? Чи людина (розум) винна (-ий) у нищівних тенденціях, які тягнуть за собою порушення еволюції?

Для розуміння геобіохімічних процесів у рамках ноосфери зважаємо на взаємовплив людини і біосфери. Зміну у межах біосфери об'єктивно тягнуть за собою зміни в ноосфері, а отже, й в мисленні і пам'яті людей. Бачення людиною себе у центрі будь-якої події – це основна ознака людського мислення. Отже, про будь-яку подію в історії людства або сама людина - учасниця тих подій, або історики, що вивчають події, пов'язані з людиною, що жила у минулому, будуть ставити у центр усього САМІ СЕБЕ. Тобто: завжди в рефлексивно рефлексивному аналізі, використовуючи ресурси пам'яті про колективний досвід, людина зречена розташовувати себе у центрі. Вона не може інакше. Так влаштована система відліку. Людського відліку. Іншого, тобто, наприклад, відліку космоцентричного, людині не подано. Та й сама людина не схоче сприймати пріоритет космоцентризму, ставлячи автоматично у такому випадку себе нижче за космос. Хоча в історії людства багато прикладів концепції, які сьогодні навіть об'єднують у напрямку "космізм".

Таким чином, людина сьогодення нооцентрична, або така, яка розташовує себе у центрі усього того, що піддає аналізу. Нооцентризм базується на **законі рефлексії рефлексії**, про сутність якого я раніше писав, але не називав законом. Окрім мене про це писав П.Тейяр де Шарден, на якого посилається В.В. Горбачов: "...тільки людина знає про своє знання" [39] і "повною мірою може використовувати це знання на ноосферному етапі біосфери. Це означає, що найважливішим фактором, що визначає життя на Землі, стає розумова колективна діяльність людини" [19].

Думку про природність переходу від біосфери до ноосфери запропонував В.І. Вернадський: "Утворення ноосфери з біосфери є природне явище, більш глибоке й міцне, ніж людська історія. Воно потребує прояву людства як єдиного цілого» [5]. І головне, що є базовою заявою для моєї концепції нооцентризму як методології знаходжу знову в ідеях В.І.Вернадського, які виклав В.В.Горбачов: перехід від біосфери до ноосфери

"закономірний і неминучий як природний хід еволюції незалежно від волі людини" [19].

Не можу пропустити продуктивної думки В.В. Горбачова, який гіпотетично вважає, що кожний компонент системи (ланцюга – О.Х.) може додавати щось своє до певного " загального енергоінформаційного поля, і тоді ноосферу можна розглядати не тільки як суму людських знань, а як фізичне існування у просторі сукупної інформації продукту людського розуму" [19].

В згаданій декларації для концепції нооцентризма як методології важливими є такі пункти.

1. Кожний компонент ланцюга автономний, тому що "може додавати щось своє до певного загального енергоінформаційного поля".

Тлумачу важливість декларації.

По-перше, те, що кожний ланцюг - автономний, зрозуміло з того, що кожний елемент може сам, довільно, додавати до загального ланцюгу щось, що буде необхідним та актуальним на певному етапі розвитку.

По-друге, оскільки нежива природа взаємопов'язана з живою природою, а отже і з людиною (автоматично - з мисленням людини), остільки можна передбачати, що такі автономні частки ланцюгу можуть бути пасіонарними (у значенні терміна, який подав Л.М.Гумільов). Бути пасіонарним означає "наслідувати кількісну характеристику, що визначає здатність індивіда (чи групи індивідів) до споживання та переробки енергії" [32]). За рівнями пасіонарності Л.М.Гумільова, пасіонарність часток обговорюваного мною ланцюгу можна віднести до пасіонарності вище норми, або "пасіонарності" у вузькому сенсі, яка проявляється "у поведінці людини, яку можна називати підприємцем; така людина готова нести жертви заради ідеалу, має бажання та здатність змінювати світ, зокрема, ландшафт. Висока пасіонарність є рецесивна ознака" [32].

2. У цитаті В.В.Горбачова зустрічається термін "загальне енергоінформаційне поле". Думаю, що значення терміна можна тлумачити

таким чином: "це субстанція взаємопроникнення інформації та енергії, яку вона породжує".

У такому смислі ідея загального енергоінформаційного поля відповідає моєму задуму щодо формулювання концепції нооцентризма як методології.

Доводжу доцільність використання терміна.

Сьогодні людина зосереджена на майже сакралізованій ідеї свого центрального місця у всіх подіях, що відбуваються на Землі, в біосфері (навіть, в деяких подіях, що відбуваються у космосі). Впевненість людини у правоті такої ідеї доводиться щоденно тим, що людина має міцний розум, який таки здатний (як людині це здається) перетворити світ. Людина сьогоднішня є людиною нооцентричною (**Homo noocentrus** – наш – О.Х., робочий термін, який називає нову формацію, новий етап розвитку живої та неживої речовини на Землі), яка через рефлексію рефлексії упевнена в своєму центризмі, в своїй розумовій заданості від природи бути центром. Саме тому, не визнаючи хибності своєї позиції, людина думає, що саме вона утворила ноосферу як вищу оболонку і стадію біосфери. Така помилка "запланована" природою, геохімічними процесами у природі. Саме через таку помилку геохімічні та етногенезні й пасіонарні процеси природи "виведуть" людину на інший щабель діалектичного (а можливо, й метафізичного) розвитку: людина перестане існувати, знищивши саму себе. І саме тоді, не повертаючись до витоків розвитку, а тільки комплектуючи та додаючи до вже досягнутого рівню розуму (ноосу) загиблого людства, природа (а може бути, й не-природа) утворить вищий рівень субстанції. Чи буде то жива істота (**Posthomo noocentrus** - лат. "після людина нооцентрична"; чи то буде нежива речовина (**Postvita** - лат. "після життя", термін наш - О.Х., вживається у робочому порядку) як частка синтезу неживої та живої природи? Невідомо.

3. *Аналогії І.Канта як джерело нооцентризма.* Пам'ятаючи про найпростішу істину ("Все нове вже колись було"), під час викладу своєї концепції нооцентризма як методології я обумовлю ті відомі та тривіальні в

моєму мисленні положення, на які спираюся. Роблю це з єдиною метою не бути невігласом і не присвоювати собі "нове", про яке вже хтось та й знає у світі. Не бажаючи того, щоб існуючі давно наукові положення та принципи були перекручені малоосвіченим читачем, нагадаю лише основні з них.

Я вважаю, що під час викладу своєї концепції слід дотримуватися аналогій, запропонованих Іммануїлом Кантом [24, с.148-167].

1. *Перша аналогія*: "Під час зміни явищ субстанція залишається, і кількість її у природі не збільшується і не зменшується" [24, с.148].

2. *Друга аналогія*: "Усі зміни відбуваються згідно із законом зв'язку причини і дії" [24, с.152].

3. *Третя аналогія*: "Усі субстанції, оскільки вони можуть бути сприйняті у просторі як складові частини, знаходяться у всебічній взаємодії" [24, с.163].

Розумію, що аналогії І. Канта - це шлях до матеріалізму. Поки що залишаюся на цих принципах, оскільки не маю нічого більш системного і того, що може доказово пояснити явища, що мене цікавлять у психолінгвістиці з приводу моєї концепції нооцентризму як методології. Взагалі, хочу підкреслити, що я стою на позиціях критики як матеріалізму, так і ідеалізму. Але оскільки сама теорія ноосфери В.І.Вернадського побудована на теорії еволюції, яку я, між іншим, також критикую, остільки побудова концепції нооцентризму змушена продовжувати традиції та підкорятися основним принципам та постулатам матеріалізму.

4. *Постулати нооцентризму*. На початку дослідження була поставлена задача: запропонувати нову – нооцентричну методологію. Таку методологію можна формулювати тільки на базі антропоцентричного підходу до аналізу процесів породження та сприйняття мовлення в контексті двох тез "Людина – центр психолінгвістичної події" та "Людина – система в системі Природи".

Виходячи з положень антропоцентризму в психолінгвістиці, що були нами викладені ще в 1997 році на 2-му міжнародному симпозіумі «Людина: мова, культура, пізнання», пропонуємо основні **постулати нооцентризму**.

1. Всесвіт (Природа) будується на Розумі людини.
2. Розум людини є часткою і водночас центром Природи.
3. Людина є центром події, що відбувається навколо неї.
4. Об'єктом (центром) мисленнєвої діяльності людини є усвідомлення людиною своєї центральності (антропоцентризм) і системності по відношенню як до Природи, так і до самої себе.

5. Людина є система в системі Природи.

6. Все, що робить людина, все, про що думає людина, все, що відбувається навколо людини, перш за все спирається на джерельний егоїстичний мотив, який висловлюється принципом «Я – центр події, думки; навколо мене все існує; оцінюю я, і тому все повинно бути близьким до мене».

Спираючись на викладені постулати нооцентризма, ми можемо сміливо пропонувати **основні постулати нової психолінгвістики**. Тут ми розрізняємо дві групи постулатів, а саме: глобальні і локальні системні постулати.

Глобальні системні постулати

1. Людина є нооцентрична система.
2. Нооцентрична система є часткою біосфери, тому функціонує за законами біосфери.
3. Така система пронизана егоїстичною самооцінкою діяльності людини.
4. Егоїстична мотивація керує психічною діяльністю людини, що виражається найяскравіше у мисленнєвій діяльності.
5. Системною часткою мисленнєвих операцій та дій є мовленнєва діяльність.
6. Мовленнєва діяльність вивчається за допомогою нооцентричного аналізу.

Локальні системні постулати

1. Основна одиниця нооцентричного аналізу (нової психолінгвістики) є операція.

2. Операція є психічна, тобто така, що пов'язана з діяльністю мозку.

3. Психічні операції (у тому числі й мовленнєві) та розумові дії є часткою системи нооцентричної діяльності та оцінки людини.

4. Нооцентрична самооцінка є основною формою психічної операції людини.

5. Нооцентрична операція евристично-системна (в кожний момент система має можливість змінитися при втручанні в її структуру випадкового впливу).

6. Операція як основна одиниця нооцентричного аналізу є джерелом для похідних одиниць аналізу. Такими похідними одиницями нооцентричного аналізу слід вважати: логічні операції (аналіз, синтез, порівняння, висновок та інші) виражені звуком, сполукою звуків, складом, словом, фіналіями слова (слів), словосполученням, реченням, абзацем, періодом, текстом, масивом текстів і семантично «забарвленими» егоїстичною установкою людини.

7. Егоїстична установка людини частіше за все підсвідома і висловлюється без претензій на істинність та неперевершеність, але у корені своєму така установка верифікується саме як егоїстична.

8. Егоїстична установка на сприйняття та розуміння світу спотворює оцінку та висновки, тому не можна розглядати мисленнєву діяльність людини як об'єктивну.

5. Застереження до нооцентризма. Нооцентризм я розглядаю як шлях аналізу вже реорганізованого мислення людини за принципом організації гіпермаркетів.

Доведення тези. Гіпермаркет побудовано і організовано з маркетингової точки зору досить раціонально, але з урахуванням таких потреб покупця. Товари розташовано таким чином, щоб покупець зміг придбати товари комплексно, не виходячи з мікросистеми і концепції покупки (наприклад, купуючи сірники або запальничку, покупець нібито

"сам згадує" про те, що дома закінчується сіль; інший приклад актуалізації системності мислення покупця: збираючись на пікнік з шашликами або барбекю, покупець, придбавши основний елемент пікніка - м'ясо, обов'язково згадає про те, що, у лісі або на дачі може не бути дров для розведення вогнища; тут же, на підлозі "туристичного" відділу гіпермаркету покупець побачить акуратно упаковані дрова чи штучний вугіль; система мислення і система організації розташування товару знаходяться в унісоні; іншими словами, мікросистема мислення покупця актуалізується у певний момент мікросистемою-моделлю реальної ситуації в "туристичному" відділі гіпермаркета).

Приходячи до гіпермаркету, покупець вже точно знає, що йому не потрібно думати про всю систему покупок (у тому числі про її складові і результати використання одиниць-покупок). За покупця вже все зробили спеціалісти з маркетингу, які вміло "вмонтували" мікросистему покупця в гіперсистему гіпермаркету. Іншими словами, мислення сьогоденної людини реорганізовано технократією і не є одиницею автономною щодо мегасистеми, якою є Природа відносно до Людини. Людина перестала бути самостійною. Вона діє за штампами, сценаріями, які запропонувала "просунута" частина людства. Про взаємодію з Природними законами не йдеться у такому випадку. Отже, Розум у розумінні В.І.Вернадського утворив ноосферу, а в надрах ноосфери – мікроноосферу, чи антиноосферу (термін В.Воробйова [18] вживається мною не у повному смислі, який надав йому автор).

Таким чином, *розум є центром взаємодії Людини і Природи, але частки центру є спаплюженими, неавтономними, несамостійними і нездатними залишитися рівноправними з універсальною системою Природи.*

Висновки. Нами було передбачено, що теорії ноосфери В.І.Вернадського та етногенезу Л.М. Гумільова можуть виступати як поштовх до утворення теорії нооцентризму. Гіпотеза була підтверджена повністю.

1. На базі згаданих теорій нами запропоновано основні постулати нооцентризма, які передбачають новий підхід до аналізу процесів породження та сприйняття мовлення.

2. Разом із запропонованими постулатами висловлюється застереження до нооцентризма.

3. Постулати нооцентризма можуть виступати як вихідні положення для формулювання методу нооцентризма, що може послугувати психолінгвістиці як новий підхід.

У подальших дослідженнях ми замислили довести думку про те, що психолінгвістика потребує нового методологічного підходу – нооцентризму.

Література

1. Анненков В.В. Ноосфера - ноосферное движение – ноосферное развитие личности // [http:// www.ihst.ru/~biosphere/03-4/AVV.htm](http://www.ihst.ru/~biosphere/03-4/AVV.htm)
2. Биосфера // Словарь иностранных слов. - М.: Рус. яз., 1990. - С. 83.
3. Блаватская Е.П. Тайная доктрина. Синтез науки, религии и философии. - В 2-х т. - Том 1: Космогенезис. - Л.: Экополис и культура, Андреев и сыновья, 1991.- 361 с.; Том 2: Космогенезис. - Л.: Экополис и культура, Андреев и сыновья, 1991. - 465 с.
4. Бюффон Жорж-Луи Леклер де // www.ido.edu.ru/psychology/anthropology/biograf15.html
5. Вернадский В. Биосфера. - М.-Л., 1926; Париж, 1929.
6. Вернадский В.И. Геологические оболочки Земли как планеты // Изв. АН. Сер. геогр. и геоф. - 1942. - № 6. - С. 251.
7. Вернадский В. И. Геохимическая структура биосферы. Планетная роль живого вещества // Проблемы биогеохимии. - Ч. II. - Гл. XV-XVIII. - М.-Л., 1940, 1943; а також: www.ras.ru/vivernadskyarchive/1_actview.aspx?id=74

8. Вернадский В.И. Научная мысль как планетное явление / Отв. ред. А.Л. Яншин. – М.: Наука, 1991; див. також: Вернадский В.И. Научная мысль как планетарное явление // www.philos.msu.ru/libfiles/vernadskiy_2.txt
9. Вернадский В. И. О состояниях пространства в геологических явлениях земли на фоне роста науки XX столетия // Проблемы биогеохимии. - Вып. 3. – Машинопись. – М.-Л., 1943; а також: www.ras.ru/vivernadskyarchive/1_actview.aspx?id=72
10. Вернадский В. Проблемы геохимии. – М.-Л., 1939.
11. Вернадский В.И. Философские мысли натуралиста. – М.: Наука, 1988.
12. Вернадский В.И. Научная мысль как планетарное явление. – М.: Наука, 1991.
13. Вернадский В.И. Биосфера: Избранные труды по биогеохимии. – М.: Мысль, 1967.
14. Вернадский В.И. Живое вещество и биосфера. – М.: Наука, 1994.
15. Вернадский В.И. Живое вещество. – М.: Наука, 1978.
16. Вернадский В.И. Размышления натуралиста: пространство и время в живой и неживой природе. – М.: Наука, 1975.
17. Вернадский В.И. Химическое строение биосферы Земли и ее окружения. – М.: Наука, 1965.
18. Вернадский В.И. Автотрофность человечества // Русский космизм: Антология философской мысли / Сос. С.Г.Семенов, А. Г. Гачевой; Вступ. ст. С.Г.Семенов; Предисл. к текстам С.Г.Семенов, А.Г.Гачевой; Примеч. А.Г.Гачевой. – М.: Педагогика-Пресс, 1993. – С. 288-303; а також: <http://www.pobeda.ru/mbnff/biblio/knigi/antrukos/vern1.html>
19. Воробьев В. Пути ноосферы // www.zanauku.ru/?mode=text&id=1115&PHPSESSID=7cef01cee9a93e98929b292155
20. Горбачёв В.В. Концепция современного естествознания. В 2-х ч.- Ч. 2. Физика живого. – <http://www.hi-edu.ru/e-books/xbook131/01/index.html?part015.htm#i4961>

21. Гумилёв Лев Николаевич //
- www.countries.ru/librery/cultorologiststs/gumilev.htm
22. Гумилёв Л.Н. Этногенез и биосфера Земли. – М.: Наука, 1990; а также:
<http://gumilevica.kulachki.net/EBE/ebe07.htm#ebe07chapter28>
23. Гумилёв Л.Н. От Руси к России. - М., 1992; а также:
<http://gumilevica.kulachki.net/EBE/ebe07.htm#ebe07chapter28>
24. Гумилёв Л.Н. Этносфера. История людей и история природы. – М., 1993; а также:
<http://gumilevica.kulachki.net/EBE/ebe07.htm#ebe07chapter28>
25. Кибернетика // <http://ru.wikipedia.org/wiki/Кибернетика>
26. Когерентность // Словарь иностранных слов. – М.: Русский язык, 1990. – С. 238.
27. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. – М., 1972.
28. Леонтьев А.Н. Деятельность, сознание, личность. - М.: Политиздат, 1975. – С. 304.
29. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – 2-е изд. – Т. 42. - С. 124.
30. Моисеев Н.Н. Человек и биосфера. – М., 1990.
31. Память // Ребер Артур. Большой толковый психологический словарь. – В 2-х т. – Т. 2. П-Я. – М.: Вече-АСТ, 2003. – С. 7.
32. Память // Психология. Словарь / Под общ. ред. А.В.Петровского, М.Г.Ярошевского. – М.: Политиздат, 1990. – С. 264.
33. Пассионарность //
- www.wikipedia.org/wiki/Пассионарная_теория_этногенеза
34. Психологическое направление // Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Сов. Энциклопедия, 1990. – С. 405-406.
35. Ребер А. Большой толковый психологический словарь. – В 2-х т. – Т. 2. П-Я. – М.: Вече-АСТ, 2003. – С. 7.
36. Синергетика // <http://ru.wikipedia.org/wiki/Синергетика>, а также: Что такое синергетика? // <http://spkurdyumov.narod.ru/KADOMCEV.htm>
37. Теория деятельности. Тема 3 // <http://psi.webzone.ru/intro/intro03/htm>

38. Тимофеев-Ресовский Н.В., Воронцов Н.Н., Яблоков А.В. Краткий очерк теории эволюции. – М., 1977.
39. Тимофеев-Ресовский Н.В. Очерки, воспоминания, материалы. – М., 1993.
40. Шарден П.Т. Феномен человека. – М.: Прогресс, 1987.